

УДК 316.356.2+316.334.3:324

МИХАЙЛО МІЩЕНКО,

кандидат соціологічних наук, заступник директора соціологічної служби Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова

Сім'я як середовище формування електоральних орієнтацій: політично консолідовані і політично неконсолідовані родини

Анотація

Сім'я, будучи інститутом, де відбувається соціалізація індивіда, також впливає на формування його політичних та електоральних орієнтацій. У статті досліджується феномен політично консолідованих родин (всі члени яких мають близькі політичні орієнтації) і політично неконсолідованих родин (члени яких підтримують політичні сили, що мають принципово відмінні ідеологічні позиції). Розглядаються соціальні характеристики цих родин, чинники, що визначають рівень їх політичної консолідованості.

Аналізується вплив рівня політичної консолідованості родин на соціально-психологічний клімат у них. Зокрема, показано, що відсутність політичної консолідованості негативно впливає на соціально-психологічний клімат у родинах та емоційне самопочуття їхніх членів

Ключові слова: *сім'я, електоральні орієнтації, політична консолідованість*

Сім'я є середовищем, де відбувається первинна соціалізація індивіда, становлення його ціннісних орієнтацій, засвоєння правил і норм соціальної поведінки. При цьому, як зазначають П.Бергер і Б.Бергер, у сучасній сім'ї непересічну роль відіграють емоційні та моральні аспекти побудови відносин між її членами: "Сучасна шлюбна нуклеарна сім'я виявилася насиченою емоційними і моральними очікуваннями високого порядку" [Бергер П.Л., Бергер Б., 2004: с. 113–114].

Емоційні й моральні відносини у сучасному суспільстві значною мірою екстраполюються на політичну сферу. На думку Ф.Фюре, ставлення до політичної сфери як сфери розв'язання моральних проблем політичним шляхом бере початок в ідеях Великої французької буржуазної революції, що спричинилася до появи нового типу світосприйняття, для якого “всі індивідуальні проблеми, всі моральні чи інтелектуальні питання стають політичними” [Фюре, 1998: с. 34]. Бачення політичної сфери як царини розв'язання моральних проблем зумовлює високу емоційну значущість політичних орієнтацій навіть у ситуації розчарування у політиках і політиці, яке характерне для сучасного українського суспільства.

Сім'я є середовищем, яке забезпечує “підкріплення” соціально-політичної позиції індивіда, у цьому мікросередовищі формується аргументація цієї позиції. Разом із тим тенденції індивідуалізації в сучасному суспільстві часто призводять до відчуження індивідів від сім'ї, що стосується як ціннісних, так і політичних орієнтацій. Ці тенденції даються взнаки у формуванні двох типів сімей за рівнем узгодженості політичних орієнтацій їхніх членів — політично консолідованих і політично неконсолідованих родин.

На думку автора, порівняння соціальних характеристик політично консолідованих і неконсолідованих родин дасть змогу краще зрозуміти механізми політичної соціалізації.

Опис даних та методика дослідження

Аналіз здійснювався на підставі результатів постелекторального опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва 21–24 грудня 2012 року. Було опитано 2009 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірку цього опитування (як і інших опитувань, результати яких наведені у статті) побудовано як багатоступеневу, випадкову на перших етапах добору із квотним відбором респондентів на останньому етапі. У кожному відібраному домогосподарстві опитано лише одного респондента, який давав відповіді стосовно як власного голосування на останніх парламентських виборах, так і голосування інших членів родини (що мешкають із ним в одній квартирі/будинку).

Як показник наявності чи відсутності політичної консолідованості була взята узгодженість голосування членів однієї родини на останніх виборах до Верховної Ради України, що відбувалися у жовтні 2012 року. Як політично консолідовані родини автор розглядав ті, де всі без винятку члени сім'ї, що мають право голосу, голосували або за одну й ту саму політичну партію¹, або за політичні партії, між якими укладений політичний союз і які мають близькі ідеологічні позиції. Було виокремлено три парламентські політичні сили: 1) Партія регіонів; 2) політична опозиція (Всеукраїнське об'єднання

¹ У даному випадку розглядалися лише прихильники тих партій, що сформували самостійні фракції в парламенті.

“Батьківщина”, Політична партія “УДАР” Віталія Кличка” і Всеукраїнське об’єднання “Свобода”), які уклали між собою політичний союз і загалом дотримуються узгодженої політичної позиції; 3) Комуністична партія України, яка позиціонує себе як “третя сила”, політична риторика якої спрямована як проти опозиції, так і проти Партії регіонів.

Комуністична партія час від часу діє узгоджено як із Партією регіонів (наприклад, при голосуванні в парламенті за кандидатуру прем’єр-міністра у грудні 2012 року), так і з опозицією (наприклад, при голосуванні за скасування пенсійної реформи). При цьому оцінка ситуації в країні симпатиками КПУ і їхні оцінки дій влади подібні до аналогічних оцінок прихильників опозиції, а їхні зовнішньополітичні орієнтації подібні до орієнтацій симпатиків Партії регіонів. Так, за даними вищезазначеного опитування, 50,7% представників електорату КПУ, 58,9% — електорату ПП “УДАР”, 68,0% — електорату ВО “Батьківщина” і 68,8% — ВО “Свобода” вважають, що ситуація в країні в цілому впродовж 2012 року погіршилася, тоді як серед представників електорату Партії регіонів таку думку поділяють лише 23,3%. Що ж стосується зовнішньополітичних орієнтацій, то більшість прихильників КПУ (70,7%) і Партії регіонів (57,8%) виступають за вступ України до Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану, на відміну від прихильників опозиції, більшість яких виступають за вступ до Європейського Союзу.

Прихильники КПУ досить скептично оцінюють як Партію регіонів, так і опозицію. Про це свідчить, зокрема, те, що, за даними опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у березні 2013 року¹, оцінюючи моральні якості провладних і опозиційних політиків, 61,8% представників електорату КПУ дали відповідь, що і у провладних, і в опозиційних політиків високі моральні якості практично відсутні (тобто помітно більше, ніж по масиву опитаних в цілому, де цей показник становить 42,3%), тим самим протиставляючи політиків-комуністів як представникам Партії регіонів, так і представникам опозиції.

Отже, у випадку, якщо всі дорослі члени родини голосували за одну з опозиційних партій (ВО “Батьківщина”, ПП “УДАР” і ВО “Свобода”), таку родину можна розглядати як політично консолідовану. Так само класифікувалися сім’ї, всі дорослі члени яких голосували за Партію регіонів, або ті, де всі члени родини голосували за Компартію України.

До політично неконсолідованих родин відносилися ті, де представлені люди, які голосують за політичні сили, що ведуть активну політичну боротьбу між собою або чий ідеологічний орієнтації істотно відрізняються. Наприклад, якийсь з її членів голосував за одну з опозиційних партій, а інший — за Партію регіонів чи Комуністичну партію України, або ж один із членів родини голосував за КПУ, а інший — за Партію регіонів.

¹ Дослідження проводилося з 1 по 6 березня 2013 року. Було опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками.

Для аналізу чинників, що обумовлюють політичну консолідованість/неконсолідованість родин, була побудована додаткова змінна, яка дорівнювала 0, якщо родина, до якої належить респондент, класифікувалася як політично консолідована, і 1, якщо ця родина класифікувалася як політично неконсолідована. Ця змінна, зокрема, була залежною в бінарній логістичній регресійній моделі, в яку увійшли такі незалежні змінні, як регіон проживання, мова спілкування в родині, тип поселення і матеріальне становище родини (за оцінкою респондента).

Виклад результатів

Як можна бачити з таблиці 1, серед тих, хто голосував за ВО “Батьківщина”, 76,6% відповіли, що принаймні один із членів його родини також голосував за цю саму політичну силу, серед прихильників Партії регіонів аналогічну відповідь дали 74,9%. Найменше “одномудців” у складі своєї родини мають представники електорату Комуністичної партії України (51,0%) і ПП “УДАР” Віталія Кличка” (58,7%).

Загалом, як показують результати дослідження, 45,4% усіх респондентів (або 51,0% респондентів, в родинях яких є два і більше членів, що мають право голосу) є членами політично консолідованих родин (тобто родин, де всі їхні члени, що мають право голосу, голосували або за одну і ту саму партію, або за ідеологічно та політично близькі партії), і лише відповідно 7,9% і 8,9% — членами політично неконсолідованих родин. До категорії “інші” (46,7% усіх опитаних) були віднесені ті респонденти, які не увійшли до жодної з двох вищезазначених груп¹.

Понад половину (57,4%) політично консолідованих родин становлять ті, всі дорослі члени яких голосують за одну з трьох парламентських опозиційних партій (ВО “Батьківщина”, Партія “УДАР”, ВО “Свобода”; 36,1% припадає на родини, де всі, хто має право голосу, голосують за Партію регіонів, і 6,6% — ті, де всі голосують за КПУ).

Серед політично неконсолідованих переважають родини, де представлені симпатичні опозиції поряд із симпатиками Партії регіонів (58,9% від усіх неконсолідованих родин), 38,0% — родини, де представлені симпатичні як Партії регіонів, так і КПУ. У 17,1% сімей представлені одночасно симпатичні опозиції та симпатичні КПУ, а в 7,0% — симпатичні КПУ, опозиційних партій і Партії регіонів.

Західний регіон вирізняється найвищим рівнем політичної консолідованості родин (див. табл. 2). Політично консолідовані родини становлять більшість (54,7%) від усіх родин у цьому регіоні, причому 50,5% — це сім'ї, де всі дорослі члени є прихильниками опозиційних парламентських партій.

¹ Зокрема, до “інших” віднесені родини, в яких лише один член родини мав право голосувати на виборах, або хоча б один із дорослих членів родини не брав участі у виборах; респондент не знає, як голосували інші члени родини, або не дав відповіді, як голосував він сам; члени родини голосували за дрібні політичні партії, консолідованість/неконсолідованість політичних позицій яких неможливо встановити.

Таблиця 1

Співвідношення електоральних преференцій респондентів і членів їхніх родин, %*

	Серед усіх опитаних, N = 2009	Представники електорату:					Не брали участі у виборах, n = 457
		Партія регіонів, n = 482	ВО "Батьківщина", n = 365	ПП "УДАР", n = 257	Комуністичної партії України, n = 146	ВО "Свобода", n = 160	
Скажіть, будь ласка, за які партії проголосували на виборах до Верховної Ради України 28 жовтня 2012 року члени Вашої сім'ї (ті, що живуть з Вами в одній квартирі/будинку)?	11,2	10,4	9,2	9,7	16,0	3,2	15,6
Я живу сам (сама) або ті люди, з якими живу, не мають права голосу							
Інші члени сім'ї голосували за:							
Партію регіонів	26,4	74,9	3,5	9,3	16,0	8,2	12,0
Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	19,1	1,4	76,6	15,4	1,3	14,6	7,2
Політичну партію "УДАР" (Український Демократичний Альянс за Реформи)	14,4	5,5	12,2	58,7	2,0	12,1	7,7
Комуністичну партію України	6,8	5,3	0,6	3,2	51,0	1,9	3,6
Всеукраїнське об'єднання "Свобода"	9,3	1,6	8,1	8,5	2,6	66,9	3,4
За інші партії	5,4	4,3	2,9	4,5	7,9	1,9	3,6
Закреслили всі політичні партії у бюлетені чи зіпсували бюлетень	0,8	0,0	0,6	0,4	0,7	0,0	1,4
Не брали участі у виборах	9,1	2,4	2,0	2,4	4,0	3,2	30,0
Не знаю, як голосували члени моєї сім'ї	13,5	7,3	7,2	14,2	10,7	9,6	22,2

*Оскільки респонденти могли обрати кілька варіантів відповіді, сума відсотків перевищує 100.

Таблиця 2

Розподіл політично консолідованих і політично неконсолідованих сімей залежно від регіону проживання і мови спілкування в родині, % респондентів, які є членами таких сімей

Типи сімей	Україна в цілому, N = 2009	Регіони:						Мова спілкування в сім'ї			
		Західний, n = 425	Центральний, n = 714	Південний, n = 320	Східний, n = 550	Українська, n = 820	Російська, n = 680	По-різному, залежно від обставин, n = 492	Політично консолідовані сім'ї, n = 910	Політично неконсолідовані сім'ї, n = 154	
Політично консолідовані сім'ї, у тому числі:	45,4	54,7	41,8	46,6	43,0	49,5	43,5	41,3	-	-	
Політично консолідовані сім'ї — прихильники опозиції	26,1	50,5	33,2	15,7	9,2	40,3	11,9	24,8	57,4	-	
Політично консолідовані сім'ї — прихильники Партії регіонів	16,4	3,6	6,8	25,6	29,4	7,4	27,5	13,6	36,1	-	
Політично консолідовані сім'ї — прихильники КПУ	3,0	0,5	1,9	5,2	4,4	1,8	4,0	3,0	6,6	-	
Політично неконсолідовані сім'ї, у тому числі:	7,9	4,1	6,2	9,8	10,9	4,4	10,9	8,9	-	-	
Сім'ї, де представлені як симпатички опозиції, так і симпатички Партії регіонів	4,6	2,5	5,1	5,2	5,4	2,9	6,2	5,3	-	58,9	
Сім'ї, де представлені як симпатички опозиції, так і симпатички КПУ	1,4	0,8	0,9	2,9	1,4	0,7	1,7	2,1	-	17,1	
Сім'ї, де представлені як симпатички Партії регіонів, так і симпатички КПУ	3,0	0,8	0,3	5,9	5,8	0,9	6,0	1,5	-	38,0	
Сім'ї, де представлені симпатички опозиції, Партії регіонів і КПУ	0,6	0,0	0,0	2,0	0,8	0,0	1,5	0,0	-	7,0	
Інші сім'ї	46,7	41,3	52,0	43,6	46,1	46,0	45,6	49,8	-	-	

Політично неконсолідовані родини становлять у Західному регіоні лише 4,1%.

Частки політично консолідованих родин в інших регіонах становлять від 42% до 47% і статистично значимо не відрізняються. Однак якщо більшість консолідованих родин у Центральному регіоні становлять ті, де всі їхні члени симпатизують опозиції, то у Південному і Східному регіонах — родини, члени яких голосують лише за Партію регіонів.

На Півдні та Сході частка політично неконсолідованих родин є вищою (відповідно 9,8% і 10,9%), ніж на Заході та в Центрі країни (відповідно 4,1% і 6,2%). По 5% опитаних на Півдні та Сході становлять родини, різні члени яких голосували одночасно за опозицію і Партію регіонів, і по 6% — родини, члени яких голосували як за Партію регіонів, так і за КПУ (і рідше виражене поєднання в одній родині підтримки опозиції та КПУ). Лише в цих двох регіонах представлені родини, різні члени яких одночасно голосували і за опозицію, і за Партію регіонів, і за КПУ.

У Західному і Центральному регіонах політична неконсолідованість виявляється переважно в одночасній електоральній підтримці членами родини як опозиції, так і Партії регіонів, тоді як поєднання підтримки Партії регіонів з підтримкою КПУ, так само як одночасна підтримка опозиції й КПУ зустрічається рідше.

45,2% респондентів, що представляють політично неконсолідовані родини, є жителями Східного регіону, що значно перевищує частку жителів цього регіону серед дорослого населення країни (32,7%).

Щоб визначити, які чинники впливають на політичну консолідованість/неконсолідованість родин, було побудоване рівняння бінарної логістичної регресії, де залежною змінною є дихотомічна змінна, в якій значення “1” відповідає наявності ознаки “політично неконсолідована родина”, а “0” — ознаки “політично консолідована родина”. До цього рівняння як незалежні змінні включалися “регіон проживання”, “тип поселення”, “мова спілкування в сім’ї” та “матеріальне становище сім’ї”, тобто всі наявні в опитувальнику змінні, які характеризують родину в цілому, а не окремого респондента (члена родини). Застосовувався метод побудови рівняння регресії Backward: LR, який передбачає включення до рівняння регресії усіх незалежних змінних, після чого відбувається покрокове вилучення тих змінних, вплив яких на залежну змінну є низьким. У результаті (див. табл. 3) в рівнянні залишилася лише одна змінна — мова спілкування в родині. Ця змінна має три значення: українська мова, російська мова і “спілкуємося по-різному, залежно від обставин”. Референтною групою (з якою порівнювалися всі інші) виступали сім’ї, де спілкування відбувається українською мовою.

Отже, лише мова спілкування в родині із чотирьох досліджуваних ознак має статистично значимий вплив на рівень політичної консолідованості/неконсолідованості родини. При цьому відповідно до показників $\text{Exp}(B)$, імовірність того, що родина виявиться політично неконсолідованою, у російськомовних сім’ях в 1,47 раза вища, ніж в україномовних родинях, а у двомовних родинях — в 1,28 раза вища, ніж в україномовних (див. табл. 2). Разом із тим R^2 Нейджелкерка цієї регресійної моделі дорівнює лише

0,043, тобто мова спілкування в родині пояснює лише 4,3% дисперсії залежної змінної (рівня політичної консолідованості/неконсолідованості родини).

Таблиця 3

**Результати бінарної логістичної регресії,
що демонструють вплив мови спілкування в родині
на рівень її політичної консолідованості**

Змінні у рівнянні		Статистичні показники					
		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 4(a)	Мова спілкування в родині			22,977	2	0,000	
	Мова спілкування (російська)	0,388	0,117	11,018	1	0,001	1,474
	Мова спілкування (по-різному, залежно від обставин)	0,247	0,135	3,374	1	0,066	1,280
	Constant	-1,767	0,092	368,121	1	0,000	0,171

Частка політично неконсолідованих родин серед україномовних родин є нижчою, ніж у родин, де спілкуються російською мовою, або у двомовних родин. Якщо серед політично консолідованих родин відносно більшість становлять україномовні родини (41,9%, російськомовні — 35,7%), то серед політично неконсолідованих родин 51,3% становлять російськомовні, і лише 21,5% — україномовні.

Засобом формування політичних позицій членів родини є спілкування, дискусії на політичні теми між членами родини. Серед опитаних, в родин, яких дві й більше осіб мають право голосувати на виборах, 48,2% вказали, що перед виборами в їхній родині велися дискусії на теми політики та виборів. У політично консолідованих родин дискусії на політичні теми відбувалися дещо частіше (55,2%, відмінність статистично значима на рівні $p < 0,01$), але найчастіше — у політично неконсолідованих родин (70,1%, див. табл. 4).

Таблиця 4

**Наявність політичних дискусій
у політично консолідованих і неконсолідованих родин, %**

Чи велися перед виборами у Вашій сім'ї дискусії на тему політики, виборів?	Серед усіх опитаних, в родин, яких дві й більше осіб мають право голосувати на виборах, $n = 1785$	У політично консолідованих родин, $n = 910$	У політично неконсолідованих родин, $n = 154$
Так, велися	48,5	55,2	70,1
Ні, не велися	51,2	44,3	27,4
Не відповіли	0,3	0,5	2,5

Якщо серед респондентів, що представляють політично консолідовані родини, де велися зазначені дискусії, 82,1% відповіли, що обговорення відбувалося “спокійно, врівноважено, доброзичливо”, то серед представників політично неконсолідованих родин таку відповідь дали лише 40,9%, а 42,7% зазначили, що дискусії розгорталися емоційно, викликаючи хвилювання в учасників, ще 14,5% зазначили перехід дискусії у сварки (див. табл. 5). Значення коефіцієнта кореляції V Крамера між рівнем політичної консолідованості родини і характером ведення дискусій дорівнює 0,405 (при $p < 0,001$). Отже, сам факт відсутності політичної консолідованості негативно впливає на соціально-психологічний клімат у родині.

Таблиця 5

**Характер політичних дискусій
у політично консолідованих і неконсолідованих родин, %**

Яким чином найчастіше велися ці дискусії?	Серед усіх опитаних, у чийх сім'ях яких велися дискусії на тему політики і виборів, $n = 872$	У політично консолідованих родин, в яких велися дискусії на тему політики і виборів, $n = 512$	У політично неконсолідованих родин, в яких велися дискусії на тему політики і виборів, $n = 109$
Спокійно, врівноважено, доброзичливо	71,1	82,1	40,9
Емоційно, викликаючи хвилювання в її учасників	23,1	14,9	42,7
Переходячи в сварки	3,8	1,2	14,5
Важко відповісти	2,0	1,8	1,9

При цьому гострі політичні дискусії по-різному позначаються на емоційному самопочутті членів політично консолідованих і політично неконсолідованих родин. Так, якщо у політично консолідованих родин, в яких політичні дискусії викликають хвилювання або сварки учасників, частка тих, що відповідають, що у них частіше або завжди гарний, піднесений настрій, становить 53,8% (див. табл. 6), тоді як у політично неконсолідованих родин, у яких політичні дискусії викликають хвилювання або сварки учасників, частка тих, що відповідають, що у них частіше або завжди гарний, піднесений настрій, становить лише 34,4% (різниця статистично значима на рівні $p < 0,05$).

Висновки

Більшість українських родин, в яких є два і більше членів, що мають право голосу на виборах, голосують консолідовано (підтримуючи або одну й ту само політичну партію, або партії, що посідають близькі ідеологічні та політичні позиції).

На думку автора, ймовірність зміни політичних орієнтацій (на користь політичної сили, ідеологічна позиція якої істотно відрізняється від тієї політичної сили, яку індивід підтримує на даний час) членів консолідова-

них сімей є меншою, ніж у політично неконсолідованих родинах. У політично консолідованих родинах може йтися переважно про “перетікання” електорату між ідеологічно і політично близькими партіями. Тому, наприклад, вищий порівняно з іншими регіонами рівень політичної консолідованості родин у Західному регіоні дає змогу припускати нижчу ймовірність зміни ідеологічно-політичної позиції поміж жителів цього регіону, оскільки така зміна була б негативно сприйнята їхніми родинами.

Таблиця 6

**Емоційне самопочуття респондентів
у політично консолідованих і неконсолідованих родинах, %**

Як Ви можете схарактеризувати свій настрій упродовж останнього місяця?	Серед усіх опитаних	Серед респондентів — членів родин, в яких велися дискусії на тему політики і виборів, які викликали хвилювання або сварки учасників	
		в політично консолідованих родинах, <i>n</i> = 83	в політично неконсолідованих родинах, <i>n</i> = 62
Майже завжди поганий, пригнічений настрій	2,5	1,3	4,7
Часто буває поганий настрій, хоча й не завжди	11,9	13,8	12,5
Мені важко сказати, який настрій у мене буває частіше	34,1	27,5	42,2
Частіше у мене гарний, піднесений настрій	38,0	37,5	28,1
Гарний настрій у мене майже завжди	9,0	16,3	6,3
Важко відповісти	4,5	2,3	4,6
Не відповіли	0,0	1,3	1,6

Та обставина, що мова спілкування має вплив на рівень політичної консолідованості/неконсолідованості родин, підтверджує роль соціокультурних чинників у формуванні політичних орієнтацій і політичної поведінки громадян України.

Відсутність політичної консолідованості негативно впливає на соціально-психологічний клімат у родині й негативно позначається на емоційному самопочутті її членів, що підтверджує високу емоційну значущість політичної сфери для громадян України.

Джерела

Бергер П.Л. Социология : Биографический подход / П.Л. Бергер, Б. Бергер // Личностно-ориентированная социология / Петер Л. Бергер, Бриджит Бергер, Рэндалл Коллинз ; пер. с англ. В.Ф. Анурина. — М. : Академ. проект, 2004. — С. 25–398.

Фюре Ф. Постигание Французской революции / Франсуа Фюре ; пер. с франц. Д.В. Соловьева. — СПб. : Инапресс, 1998. — 219 с.